

TİL VE İMLÂ METODİKASI MESELELERİ ADLI ESERİNİN IŞIĞINDA BEKİR ÇOBANZÂDE'NİN DİL VE İMLÂ ÖĞRETİMİYLE İLGİ GÖRÜŞLERİ

Kenan ACAR

A- Giriş

Kırım'ın ve Türk dünyasının seçkin şâir ve dilcilerinden olan Bekir S. Çobanzâde'nin Özbekistan'da da önemli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. 1926'da yeni alfabe münasebetiyle Semerkant'a geldiği, 1928'de Taşkent'e gelerek yeni alfabenin kabulü sırasında Sovyetler arası komitenin genel toplantısına katılıp bu alfabenin anlam ve özellikleri hakkında Orta Asya Devlet Üniversitesi profesörlerine dersler verdiği, Özbekistan yeni alfabe komisyonunda çalıştığı, hattâ Özbekistan İlimler Akademisi'ne başkanlık ettiği kaydedilir.¹ *Özbek Edebî Dili* adlı çalışması ve Nevaî hakkındaki çalışmaları herkesin malûmudur.

Safter Nagayev'in *Yılâmelerdeki İzler (Kırım-Tatar Edebiyatı Hakkında Etüdler)* adlı eserinin² 203.-210. sayfaları arasında yıllara göre tasnif ettiği 129 eserden sekizi 1931 yılına aittir. Çobanzâde'nin bu eserlerinden *Til ve İmlâ Metodikası Meseleleri*, *Türk Tilinin Metodikası*, *Türk Tilinin Gayri-Türk Mekteblerde Tedris Metodikası*, *İbtidâî Mektebde Yeni Türk İmlâsının Esasları ve Okutuv Usulleri* adlı en az dördü metodla ilgilidir. Biz bunlardan *Til ve İmlâ Metodikası Meseleleri* üzerinde duracağız.

B- Eserin Kısa Tanıtımı:

S. Nagayev'in 1932 listesinde yer alan eser, Fergana'da Molotof Agara Pedagoji Enstitüsü Metodik Fıkralar Serisi'nden, Özdevneş'in 1726 numaralı kitabı

¹ Safter Nagayev, "Bekir Çobanzâde'nin Türkolojiye Hizmetleri", *Emel*, 123 (Mart-Nisan 1981), s. 15-21.

² Taşkent-1931.

olarak çıkmıştır. Kiril harfli, küçük boy ve kırk iki sayfadır. Çobanzâde eserinin 38. sayfasında "makale" diye bahsettiği esere 42. sayfada "kitabça" der. Eserde yarı Lâtin karakterli Kiril alfabesi kullanılmıştır. Meselâ "p, i, h, t, d, D, B ve S" gibi harfler Lâtin alfabesine aittir. Buna karşılık Türkiye'dekinin aksine ç için "c", c için "ç" kullanılmıştır. Bu yıl İstanbul'da kalın "k" için teklif edilen "Q"nun de bu eserde bu görevde kullanıldığını görüyoruz. İç kapakta Lenin'in "Bütün dünya proleterleri birleşin" sözü, daha iç sayfalardan birinde de ona ait bir pasaj verilmiştir.

Çobanzâde eserinin girişinde hareket noktası olarak yedi yıllık okulların dil programlarını aldığını belirterek ele alacağı hususları maddeler hâlinde vermiştir. Değerlendirme kısmında ayrıntılı olarak ele alacağımızdan, burada yazarın eserini s. 5-17 arasında "İmlâ" ve s. 18-42 arasında "Gramer" başlığıyla ikiye ayırdığını belirtmekle yetiniyoruz.

C- Değerlendirme:

Eserde dikkat çeken iki önemli husus vardır. Birincisi, dil ve imlâ ile bunların öğretilmesine kendi zamanının yürürlükteki düşüncesi diyalektik materyalist felsefeye göre yaklaşım bunun dışındaki görüşleri tenkit etmesi, ikincisi ise metodik açıdan grammerin öğretilmesini imlâ öğretiminin bir basamağı gibi görmesidir. Ancak Çobanzâde'nin zaman zaman mevcut Marksist uygulamaya tenkit getirecek esnekliğe sahip olduğunu da belirtmek lâzımdır.

Çobanzâde'nin ilk iki cümlesi, onun dil öğretiminde benimsediği metodu ortaya koyuyor: "Doğru yazma, doğru söylemeye bağlıdır. Doğru söyleme de edebî dille yani hâkim sınıfın diliyle söylemektir."

Yazar imlâyla ilgili dört prensipten, Özbekçede ses karşılığı olmayan ث, ع ve ï harflerini koruyan tarihî prensip, dişilik eki vb. unsurları koruyan tasvirî prensibi zararlı ve okuma yazmayı zorlaştırıcı bulurken, yaygın kelime şekillerini esas alan etimolojik-morfolojik prensiple demokratik ancak kargaşaya müsait fonetik prensibi faydalı bulmaktadır. Nitekim B a k û K u r u l t a y ı 'nda da yeni Türk alfabesinin fonetik temele dayanmasını ister.³ Ona göre feodalizm devrinde Avrupa'da olduğu gibi Özbekistan'da da hâkim feodal ruhanî sınıfın işine gelen Arapça-Farsçanın hâkim olduğu tarihî ve tasvirî prensip geçerlidir. Kapitalizm devrinde üretim silahlarının gelişmesiyle morfolojik prensip yerleşirse de, Ekim ihtilâline kadar burjuva yenilikçilerinin yaptığı birkaç reform, imlânın feodal karakterini değiştirmez.

³ Bilâl N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara 1992, s. 139.

Çobanzâde'ye göre yeni Özbek imlâsının dayanacağı edebî dil; sosyalizme uymayan Arapça, Çağatayca vb. terimlerden arınmış, bütün ağızların ortak unsurlarını ve sosyalizmin yeni terimleriyle, Marksist bakışı yansıtan terimlere dayanacak; bey, ağa vb. kelimeler sosyal kıymet açısından değerlendirilerek gerekirse eski kelimelere yeni mânâlar yüklenecektir. Tabii bütün bunların ötesinde yeni alfabeğe geçmek şarttır.

Çobanzâde 1929'da I. Özbek Dil-İmlâ Konferansı'nda tespit edilen iki prensibin meczedilmesi yani genel Özbekçedeki bütün seslerin yazılması (fonetik prensip), ancak anarşiye yol açmamak için Özbekçenin genel morfolojik kanunlarının göz ardı edilmemesi, bunu yaparken de Ekim inkılâbının proleter çizgisine tabi olunması görüşündedir. Bu kısımda dikkati çeken önemli görüş, yabancı kelimelerden halkın diline girenlerin olduğu gibi, terim olanların aslı şekliyle yazılması görüşüdür. Hamza Zülfikar ise bu hususta şöyle diyor:

"Konsantrasyon ve rezistans terimleri dilimizde yoğunlaşma ve direnç sözleriyle karşılanıyor. Öğrenciler bu Türkçe kelimelerin tanımlarını öğrenmeden önce köklerdeki anlamlardan, eklerdeki görevlerden belli bir çağrışıma ulaşarak bu sözleri kavrayabilmektedir. Halbuki batı dillerinden geçen karşılıklarını özel olarak öğrenmek zorundadırlar. Bu tür kelimelerin telâffuzları ve yazımları da öğrenciye ek bir yük getirir. (...) Dile sokulan yabancı kökenli bir söz, yayılmasını tamamladıktan sonra ona uygun bir karşılık aramak, bulunan karşılığı yerleştirmek uzun yıllar almakta, bazen de çabalar boşa gitmektedir. Öğrencilerin eğitim ve öğretim hayatı terimleri öğrenmek, onların tanımlarını bellemele geçmemelidir⁴.

Bizce de de şimdiye kadar kuzey-doğuda Rusça, batıda ise Batı dilleriyle beslenen Türkçeyi bu dillerin tasallutundan kurtarmak için en baştan terimin mânâsını hatırlatacak ek ve köklerden faydalanmak doğru olacaktır.

Çobanzâde ortak imlâdaki temel usullerden kulak imlâsı, göz imlâsı, ortak usul ve yazılanı düzeltme esasına dayanan serbest usulü değerlendirmiş ve malzemenin muhtevasını düşünüp değerlendirmeye dayalı imlâ öğretiminde, şekil ve muhtevası araştırmıştır. Ona göre imlâ dersi diğer derslerden, bilhassa dil ve edebiyattan ayrı düşünülmemeyen, öğrencilerin seviyesine uygun, zor-kolay diye sınıflandırılmış ve lüzumsuzları ayıklanmış malzemenin kopya ettirilip (görme-hareket beraber) sonra bakmadan tekrar yazdırılması şeklinde olmalıdır.

Çobanzâde imlâ yanlışlarını tipik (ortak; grafik, fonetik-fizyolojik, morfolojik, leksik) ve sınıfın karşısında düzeltilmesi zararlı münferit yanlışlar diye ayırıyor. Tipik yanlışların kılavuzlarla düzeltilebileceği görüşündedir. Ona göre

⁴ Zülfikar, Prof. Dr. Hamza; Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, T.D.K. yayını, Ankara 1991, s. 25.

yanlış verip sonra düzeltmeye dayalı kakografi metodu ile, yanlış kırmızı kalemle çizmek de tam aksi tesir yapar. Ayrıca bütün derslerin öğretmenleri kitaplardaki dil ve imlâ yanlışlarını önceden düzeltmelidir. Çobanzâde bu hususta sınıfın seviyesine göre bir yol bulunmasını söylüyor. Bizce yapılabilecek bir başka şey imlâyaya ayrılacak ders saati sayısını artırmaktır. Çünkü üzülmeye görüyoruz ki, ilk okulda düzeltilmeyen imlâ hatâları üniversiteye kadar geliyor.

Çobanzâde'nin dile yaklaşımı da diyalektiktir. Ona göre dilin gelişmesi, onun yapısına akseder. Dil bir anda ortaya çıkmamış, insan ilişkilerinin zaruretinden doğmuştur. İfadeye ve ses organlarına şekil veren, ihtiyaçtır. Dil öğretmenleri şekli ön plâna almayıp, dil unsurlarının sınıfla ilgili ve sosyal fonksiyonlarını dikkate alan Yafetizm Nazariyesi'ni benimsemelidirler. Burada Çobanzâde'nin dili bir "sınıf mücadelesi silahı" olarak nitelemesini bugün artık şüpheyle karşılıyor, dili artık bir yakınlaşma vasıtası olarak görüyoruz. Yunus Emre'nin dediği gibi *Dil ola ağulu aş / Yağ ile bal ede bir söz*.

Dilcimiz Merkezkom'un 5 Eylül 1931'deki kararına bağlı olarak dil öğretiminde benimsenecek üç hususu şöyle açıklar:

1) Dilin gelişme kanunları verilecek; bunu yaparken sadece iktisadî şartlara bağlı olmayan, siyasî ve sosyal şartları da dikkate alan tarihî diyalektik materyalizm dikkate alınacaktır. Çobanzâde'nin başlangıçta söylediğimiz esnekliği burada görülür ve Engels ve Marks'ın itiraflarını kullanarak iktisadî idealist diyalektiği tenkit eder.

2) Ne sadece nazariye, ne de sistemsiz ve plânsız tecrübeyle yetinilecektir.

3) Dil derslerinin istiklâlini bozmadan diğer sahalardan da malzeme (örnek) alınacaktır.

Gramerin muhtevasını öğretiliş gayesine bağlayan Çobanzâde'ye göre dil dersleri (dil kanunlarının tarihî gelişmesini dikkate alıp sosyalizmin malzemelerini kullanmak suretiyle) edebî dili ve doğru ifadeyi öğretmeyi hedeflemelidir. Derslerin müfredatının (bölümlerinin) iyi belirlenmesi lâzımdır.

Çobanzâde'ye göre fonetik bölümünde sesi kelime ve cümleden ayrı düşünmemek, mânâyaya tesir eden ve Özbekçede sayıları 33 olan fonemleri ayrı düşünmek, ünsüz-ünsüz uyumu (yan-gın vb.) ve diğer uyumları dikkate almak, ses organlarını öğretirken basitten karmaşığa dıştan içe doğru gitmek, dil ve imlâ öğretiminde önemlidir.

Morfoloji bahsinde Çobanzâde'nin "eklerin eskiden müstakil kelimeler olduğu" yolundaki görüşü, N.Hacıeminoğlu'nun başlangıçta Türkçede uzunlu kısalı tek ünlülerden ibaret sadece on altı fiilin mevcut olduğu görüşüne

yaklaşmaktadır.⁵ Ancak Hacıeminoğlu dilin teşekkülü konusunda Çobanzâde'den ayrılır ve "Ancak şunu da biliyoruz ki, Kur'an-ı Kerîm'de buyrulduğu üzere her kavim Allah tarafından kendisine verilen ve öğretilen dili ile birlikte yaratılmıştır" ifadesini kullanır.⁶ Çobanzâde eskiden müstakil kelime olan eklere *-cı/-çi* (kişi), *-gan/-gen* (güç, kudret) *-ış/-iş* (iş, ortak, şuur) eklerini gösterir. Yalnız burada ortaklaşma eki *-ş* ile fiilden isim yapan *-ş* eki karıştırılmış gibidir.

Çobanzâde'nin bir ekin (meselâ *-ecek*) hem yapım hem de çekim eki olabileceği, eklerin yalnız şekil ve fonksiyonlarına değil, cümle içindeki vazifelerine de (sıfat, isim, fiil) görüşü, bugün H. Zülfikar tarafından da paylaşılmaktadır:

"Çekim eklerinin az da olsa yapım eki gibi kullanıldığı olmuştur. Zaman bildiren *-dı* belirli geçmiş zaman eki imambayıldı, gecekondı, alındı (makbuz), girdi (input) örneklerinde zaman görevinin kayarak yapım eki gibi kullanılmıştır.⁷"

Leksikolojiyle ilgili görüşü, arkaik skolastik ve dogmatik (medrese-mücerret) sözler ve burjuva kelimeleriyle mücadele yönündedir. Beynelmîl ve halka ait kelimeleri korumaya taraftar olan Çobanzâde arkaizmle mücadeleyi Pantürkizm ve Panislâmizmin, niölögizmle mücadeleyi de bölgeci, mahallî milliyetçiliğin panzehiri gibi görmektedir. Ayrıca sinonim (adam, kişi, insan vb.) ve amonim kelimelerden (tayyare, uçkiç, ayroplan) beynelmîl olanın tercih edilmesi gerektiğini söyler. Tabii ona göre beynelmîl olan ayroplan kelimesi Türkiye'de yaygın bir kelime değildir.

Yazı ve alfabe konusunda baştan beri Türk-Tatar alfabe birliğinin ve Lâtin alfabesinin bayraktarlığını yapmıştır. Hattâ 1926 Bakû Türkoloji Kongresi'nde Rus Türkologu Manatov'la⁸ alfabe birliği konusunda, Kazan-Tatar delegesi Alimcan Şeref Beyle⁹ de Lâtin alfabesi konusunda ters düşmüştür. Yeni alfabe hususunda ilk teşebbüsleri yapan Azerî Mirza Fethali Ahundof'u da tarihî değil de mekanik materyalist olduğu için yetersiz bulur.

Çobanzâde'ye göre yazı inkılâbı için eski alfabenin sınıf temeli ile yeni alfabenin tarihi, yapısı ve eskisine üstünlükleri üzerinde durmak lâzımdır.

Ruhahîlerce mukaddes tanıtılan, öğretilmesi zaman alan ve teknik eser basılamayan Arap alfabesi ona göre feodalizme yarar. Ünsüz esasına dayalı bu

⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara 1991, s. 17.

⁶ Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

⁷ Zülfikar, *a.g.e.*, s. 39.

⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s. 140.

⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 123.

alfabe, tam tersine ünlüler üzerine kurulu Özbekçenin yazılması için müsait değildir. Zaten 1927 B a k û P l e n ü m i'nde de kendisinin gayretleriyle de nokta ve kuyruklara mümkün merteye az yer veren, Lâtin beynelmilel temeline dayalı fonetik bir alfabe kabul edilmiştir.

Çobanzâde dil derslerinin cümle üzerine bina edilmesinden yanadır. Ona göre ilk okulların ilk yıllarında özne ve yüklem, ileri sınıflarında diğer unsurlar, orta okullarda ise Özbekçenin cümle bakımından diğer diller arasındaki yeri verilmelidir. Bu sistemin bugün kısmen Türkiye'deki okullarda uygulandığını, ilk okullarda öğrencilere sadece özne ve nesnenin öğretildiğini biliyoruz.

Özbekçedeki cümleleri sentaktik cümle (eksiz, isim cümlesi), eklemeli cümle (fiil cümlesi) ve ki'li cümle diye ayırıp bir kelimenin (işleymiz vb.) her birinde ayrı bir kategoriye girebileceğini belirten Çobanzâde'nin en ilgi çekici görüşü, ki'li birleşik cümlenin Rusçadan geçmeyip Özbekçeye ait olduğu yolundaki görüşüdür. Alâaddin Mehmedoğlu Aliyev de "Girişik Karmaşık Cümle" adlı yazısında bu edatın Türkçe olduğunu söylemektedir. Oysa Türkiye'deki genel kabul, ki bağlayıcısının Farsça kaynaklı olduğu şeklindedir.

Çobanzâde isim ve fiil çekimleriyle, kelimeler arasındaki ilişkinin gazete ve dergilerdeki cümleler üzerinde yapılacak (mânâ ağırlıklı) çalışmalarla daha iyi öğretileceği görüşündedir.

Çobanzâde'ye göre devrinin Özbek imlâsında noktalama işaretlerinin yerine kaideszlik hâkimdir. Nitekim kendi eserinde de 21. sayfada "hal bu-ki", 24. sayfada "halbu ki", 30. sayfasındaysa "ve yaki" yazılışları vardır. Anlaşıyor ki, bitişik ve ayrı yazılışla birleştirme çizgisinin kullanımı henüz açıklığa kavuşmamıştır.

Yazarımız gramer öğretiminde ezberci ve dogmatik öğretimden kaçınma taraftarıdır. Ona göre Ekim inkılâbından sonra örneklerden teoriye gidilmeyip teoriye örnek bulunması, sun'î cümle ve deyimlerin kullanılması, okul grameriyle ilmî gramerin organik birliğinin kurulamayışı, (istisnaların izahı açısından) dilin tarihî gelişme seyrinin verilmeyişi ve nihayet çocukların seviyelerine uygun olmayan malzeme üzerinde gözleme zorlanmaları, belli başlı metod yanlışları olmuştur. Kendisinin teklifiyse kısaca şöyle özetlenebilir: Sosyalizmin yapısına dayalı, talebenin ihtiyaç ve seviyesine uygun, yalnız sanatlı ve edebî dilden değil her daldan seçilmiş malzemelerden kural çıkarılmalı, daha sonra bu kurallara yeni örnekler bulunmalı, yeni kurallar eskilerinin üzerine oturtulmalı, yani her ders bir öncekinin devamı gibi işlenmelidir. Gramere önce cümleden başlanmalı, gramerin basit ve karmaşık konuları ayrılmalıdır.

Çobanzâde'ye göre çocuklara grameri iyi öğretebilmek için çocuk dilini iyi bilmek lâzımdır. Çocuğun kendi kendine konuşma, kollektif monolog, sosyolleşen

konuşma gibi devreleri iyi takip edilmelidir. Çocuk dilinden edebî dile geçiş tedbir ve sürecinin araştırılması, gramer dallarından hangilerinin önce hangilerinin sonra verileceğinin tespitini kolaylaştıracaktır. Çocukların kelime bağlantıları ve cümle kuruluşlarından hangilerini ne zaman kavradıkları belirlenmeli, ders kitapları hazırlanırken bunlara dikkat edilmelidir. Aksi halde çocuk dilinden edebî dile geçiş tesadüf ve plânsızlıklara kalacaktır. Bu geçiş ilk okulların bütün sınıflarında devam eden bir süreç olmalıdır. Ayrıca klinik metodla çalışan öğretmenlerin plânlı araştırmalarından da faydalanılmalıdır.

Çobanzâde'nin eserinin sonunda SSCB'deki halkların birliğini sağlamak için verdiği yabancı dil öğretme metodu, her zaman ve zemin için geçerli değildir. Büyük dilci tercüme metoduyla tabii metodun beraber kullanılması gerektiği görüşündedir. Ona göre yapılması gereken ilk iş bütün dillerin tâbi olduğu genel kuralların bilinmesi, bunun yanında da her dilin kendi karakteristik özelliklerinin (deyimler, mânâ farklılıkları vb.) dikkate alınması lâzımdır.

D- Son Söz

Görüldüğü gibi bu büyük dilcimizin dil ve imlâ öğretim metoduyla ilgili görüşleri, devrinin şartlarından kaynaklanan (sosyalizmin canlı malzemesinden hareket etme, dersleri sosyalizme hizmet ettirme vb.) siyasî unsurlar bir kenara bırakılacak olursa bugün de dünyanın her tarafında uygulanabilecek ve başarılı sonuçlar verebilecek derinliğe sahiptir.